

Ա. Շ. ՄՆԱՅԱԿԱՆՅԱՆ

ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆԸ ՆՎԻՐՎԱԾ ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՅԱՆ
ԱՌԱՋԻՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍԸ

1965 թվականի հոկտեմբերի 7-ից 11-ը Երևանում կայացավ գիտության պատմությանը նվիրված Անդրկովկասյան առաջին կոնֆերանսը, որին մասնակցում էին Վրաստանի, Ադրբեջանի, Հայաստանի գիտնականները, ինչպես նաև Մոսկվայի, Լենինգրադի, Կիևի, Վիլնյուսի և Ցարոսլավլի զանազան գիտական հիմնարկների ներկայացուցիչները:

Կոնֆերանսում գործում էին բնագիտության ու տեխնիկայի պատմության մեթոդոլոգիայի, մաթեմատիկայի ու մեխանիկայի ֆիզիկայի ու աստղագիտության, քիմիայի, կենսաբանության, երկրաբանության, աշխարհագրության, տեխնիկայի, բժշկագիտության և գյուղատնտեսական գիտությունների պատմության սեկցիաները: Կոնֆերանսում կարդացվեց 104 զեկուցում, այդ թվում 8 զեկուցում՝ պլենար նիստերում:

Վրաստանի գիտնականները կարդացին 13 զեկուցում, Ադրբեջանինը՝ 24, Հայաստանինը՝ 40, Մոսկվայի, Լենինգրադի և Միության այլ քաղաքների գիտնականները՝ 27 զեկուցում:

Պլենար նիստում ներածական խոսքով հանդես եկավ Հայկական ՍՍՀ ակադեմիայի պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Վ. Հ. Համբարձումյանը՝ նա ընդգծեց գիտության պատմության դերն ու նշանակությունը մեր օրերում:

«Մեր ակադեմիան միշտ էլ մեծ նշանակություն է տվել գիտության պատմության ուսումնասիրությանը,— ասաց նա: —Մենք համոզված ենք, որ ներկա կոնֆերանսը կնպաստի գիտելիքների այդ կարևոր բնագավառի հետագա զարգացմանը»:

«Գիտության պատմության» բնագավառում անդրկովկասյան հանրապետությունների նվաճումները վաղուց հայտնի են մեզ,—

ասաց գիտութեան պատմութեան միջազգային ակադեմիայի պրեզիդենտ, պրոֆ. Ա. Պ. Յուշկևիչը:— Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի գիտնականները վերջին տասնամյակում քանիցս հաջողութեամբ հանդես են եկել գիտութեան պատմութեանը նվիրված միջազգային և համամիութենական համաժողովներում: Միջազգային ակադեմիայի անդամների շարքում կան նաև ձեր հանրապետութունների ներկայացուցիչները:

Առաջին պլենարի նիստում «էմպիրիկականը և տեսականը գիտութեան պատմութեան մշակման գործում» թեմային նվիրված ղեկուցումով հանդես եկավ ՍՍՀՄ ԳԱ թղթակից անդամ Բ. Մ. Կեդրովը (Մոսկվա), որը էմպիրիկականը սահմանեց որպես ելակետային, նախասկզբնական գործողություն «պատմական փաստերը պարզելու, հավաքելու և սիստեմավորելու համար»: Այդ էմպիրիկական գիտելիքը դեռևս իսկական գիտություն չէ, դեռևս հարկավոր են հիպոթեզներ ու տեսություններ, փաստերի ընդհանրացումներ, այդ փաստերի հերթադասություն:

Հավաքած փաստական նյութը, այնուհետև նշեց Բ. Մ. Կեդրովը, պարունակում է այն անհրաժեշտը, որը կարող է հիմք դառնալ ճիշտ տեսական մտածողության կամ գիտական մեթոդի կիրառման դեպքում երևան բերելու նրանցում պարունակված, բայց դեռ չբացահայտված բովանդակությունը՝ երևույթների օրենքները:

Իր ղեկուցման մեջ Բ. Մ. Կեդրովը կանգ առավ գիտութեան հետագա զարգացման հեռանկարների վրա և այդ առնչությամբ սահմանեց գիտութեան պատմության բնագավառում աշխատող գիտնականների հիմնական խնդիրները:

Անհրաժեշտ է, ասում էր նա, որպեսզի գիտութեան պատմաբանները «երեսով դեպի անցյալը» նախկին վիճակից շրջադարձ կատարեն դեպի ներկան ու ապագան, որպես անցյալի օրինաչափ շարունակությունը:

Այնուհետև կոնֆերանսը լսեց Ադրբեջանական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի վիցե-պրեզիդենտ Մ. Ա. Թուփչիբաշևը «Գիտութեան զարգացումը Ադրբեջանական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի գործունեության 20 տարում» թեմային նվիրված ղեկուցումը:

Զեկուցողը հանգամանորեն պատմեց հանրապետությունում քիմիայի ու նավթաքիմիայի զարգացման մասին: Այդ բնագավառում աշխատող գիտնականների ջանքերն ուղղված են եղել նավթամթերքների բազայի վրա գործնականորեն կարևոր միացու-

թյունների սինթեզի ուղիների մշակման, նավթի ու նավթամթերքների վերամշակման նոր տեխնոլոգիական պրոցեսների ուսումնասիրմանը:

Ադրբեջանի քիմիկոսների նվաճումն է հանդիսացել սինթետիկ կաուչուկի արտադրության կազմակերպումը նավթագազերից, առանց վերջիններս սպիրտի վերամշակելու ստադիայի:

Միայն 1964 թվականին գիտնականները հրատարակել են քիմիայի առավել ակտուալ պրոբլեմներին նվիրված 9 մենագրություն և 130 հոդված:

Նշանակալի են մաթեմատիկոսների աշխատանքները ֆունկցիոնալ անալիզի, գծային ու ոչ գծային հավասարումների տեսության, առաձգականության տեսության, ֆունկցիաների տեսության և ոչ-եվկլիդեսյան երկրաչափության բնագավառներում:

Ադրբեջանի գիտնականներին է պատկանում մաթեմատիկայի, մաթեմատիկական ֆիզիկայի և տեխնիկայի բնագավառներում լայնորեն կիրառվող գծային սինգուլյար ինտեգրալ հավասարումների տեսությունը:

Ֆիզիկոսների հաջողություններն սկզբնապես կապված են եղել հեղուկներում առաձգական տատանումների ուսումնասիրման, նավթի ու նավթամթերքների ջերմային հատկությունների որոշման, ինչպես նաև թերմոդինամիկայի ու մոլեկուլյար ֆիզիկայի հարցերի մշակման հետ: Հետագայում դրսևորվեց նրանց հիմնական գիտական ուղղությունը— դա պինդ մարմինների, մոլեկուլների կադմության ֆիզիկան է, էլեկտրաֆիզիկան և այլն:

Խոսելով երկրաբանների աշխատանքի մասին, Մ. Ա. Թոփչիբաշևը նշեց, որ հիմնականում այն ուղղված է նավթային ու գազային, ինչպես նաև հանքային ու ոչ հանքային հանքավայրերի երկրաբանության ուսումնասիրմանը:

Այդ աշխատանքների արդյունքները լուսաբանված են հետևյալ մենագրություններում. «Ադրբեջանի երկրաբանությունը», «Հիդրոգեոլոգիա», «Պետրոգրաֆիա», «Նավթի ու գազի հանքավայրեր» և այլն:

Հանրապետությունում լայն զարգացում է ստացել կենսաբանական գիտությունը: Այդ բնագավառի աշխատանքները նվիրված են Ադրբեջանի ֆլորայի ու ֆաունայի, ձևա-տեսակաառաջացման օրինաչափությունների, կենդանիների ու բույսերի ֆիզիոլոգիայի ուսումնասիրմանը, հողերի բերրության բարձրացման արդյունավետ ուղիների բացահայտմանը և այլն: Հրապարակված աշխատություններից առավել արժեքավոր են հետևյալները: «Ադրբեջանի

Ֆլորան», «Ադրբեջանի միկրոֆլորան», «Ադրբեջանի հողերը», «Ադրբեջանի կենդանական աշխարհը» և այլն:

Այնուհետև զեկուցողը բնութագրեց հումանիտար գիտությունների վիճակը, նշելով, որ այդ բնագավառում աշխատող գիտնականների խոշոր կոլեկտիվի ջանքերը սերտորեն կապված են Ադրբեջանի սոցիալ-քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական և կուլտուրական դարգացման հետ:

«Հայաստանի գիտնականների ներդրումը սովետական գիտության մեջ» իր զեկուցումով Հայկական ՍՍՀ ԳԱ վիցե-պրեզիդենտ Մ. Գ. Ներսիսյանը լուսաբանեց այն կարևորագույն պրոբլեմները, որոնց վրա աշխատում են հայ գիտնականները: Մասնավորապես նա ընդգծեց Բյուրականի աստղագիտարանի հաջողությունները արտաքին գալակտիկաների, անկայուն աստղերի և գալակտիկական միգամածությունների ուսումնասիրման գործում: Աստրոֆիզիկոսների բյուրականյան դպրոցը վերջին տարիներում պարզել է, որ գալակտիկաների միջուկները հանդիսանում են կոսմոգոնական ակտիվության կենտրոններ: Այս հայտնագործումը լուրջ ներդրում է համաշխարհային գիտության մեջ: Կարևոր հետազոտություններ են կատարվում նաև մասթեմատիկայի ու մեխանիկայի բնագավառում, անալիտիկ ֆունկցիաների տեսության, սոդքի, կիբերնետիկայի և հաշվողական տեխնիկայի տեսության գծով:

Խոշոր հաջողություններ են ձեռք բերել հայ երկրաբանները, որոնք որոշել են հանրապետության տերիտորիայի կազմությունը և բացահայտել օգտակար հանածոների բնակավայրերի կազմավորման օրինաչափությունները: Այդ հաջողությունները կապված են հանքային հումքի խոշոր պաշարների հայտնագործման հետ:

Լայն աշխատանքներ են ծավալվել քիմիայի բնագավառում: Որպես օրինակ, կարելի է նշել Նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտի աշխատանքը, մի հիմնարկ, որը հաջողությամբ զբաղվում է նոր օրգանական միացությունների սինթեզով: Սինթեզված են նոր պրեպարատներ, որոնք լայն կիրառում են գտել բժշկության մեջ:

Այնուհետև, զեկուցողը նշեց գիտնականների գործունեությունը բիոքիմիայի, ֆիզիոլոգիայի, միկրոբիոլոգիայի, ագրոքիմիայի, բուսաբանության, կենդանաբանության և հասարակական գիտությունների բնագավառներում:

Մեր հնագետները, ասում է Մ. Գ. Ներսիսյանը, պեղել են մեծ թվով դամբարաններ, ամրոցներ ու քաղաքներ (Թեյշեբայինի, էրեբունի, Արգիշտիխինի և այլն): Մեծ աշխատանք է կատարված ուրարտական պետության պատմության և մշակույթի ուսումնա-

սիրման ուղղությամբ: Կուտակված հնագիտական նյութերը հնարավորություն են ընձեռել լուսաբանելու հին ու միջնադարյան Հայաստանի և Անդրկովկասի պատմության մի շարք պրոբլեմային հարցեր (Գառնիի, Դվինի, Զվարթնոցի պեղումները):

ԳԱ պատմության ինստիտուտը վերջին տարիների ընթացքում հրապարակել է մի շարք արժեքավոր աշխատություններ, որոնք նվիրված են հայ ժողովրդի ծագմանը, ստրկատիրության և ֆեոդալիզմի գենեզիսին Հայաստանում, ագրարային հարաբերություններին ու դասակարգային պայքարին, սոցիալական շարժումներին և այլն:

Գիտության մեջ խոշոր ներդրում են կատարել գրականագետներն ու բանասերները: Հայ գրականության ու լեզվի պատմություն, հայկական բարբառներ, հայոց լեզվի գիտական քերականություն, բառարանների կազմում, լեզվաբանության մեջ քանակական մաթեմատիկական մեթոդների կիրառման պրոբլեմ— ահա այն հարցերի ամենեկին էլ ոչ լրիվ թվարկը, որոնց վրա աշխատում են մեր գիտնականները: Հարկավոր է նշել նաև այնպիսի բազմահատոր հրատարակություններ, ինչպիսիք են «Հայ նոր գրականության պատմություն», «Սովետահայ գրականության պատմություն», «Հայոց լեզվի բացատրական բառարան», Հայ գրականության կլասիկների երկեր և այլն:

Հանրապետության ժողովրդական տնտեսության բուռն զարգացումը տնտեսագիտության ինստիտուտին առաջադրեց մի շարք ակտուալ պրոբլեմներ, որոնցից են մասնավորապես ժողովրդական տնտեսության պլանավորումը, արտադրողական ուժերի, տեղաբաշխումը, կապիտալ ներդրումների էֆեկտիվությունն ու նոր տեխնիկան, տնտեսավարկի կատարելագործումը և արտադրության մեջ նյութական բարձրացման խթանումը, մաթեմատիկական մեթոդների կիրառումը տնտեսական հետազոտություններում և այլն:

Պակաս ակտուալ չեն նաև այն պրոբլեմները, որոնց վրա աշխատում է փիլիսոփայության և իրավունքի սեկտորի գիտնականների կոլեկտիվը: Ներկայումս սեկտորի աշխատակիցներն աշխատում են հետևյալ թեմաների վրա՝ «Սոցիալիզմի զարգացման և կոմունիզմին անցման օրինաչափությունները», «Դիալեկտիկական մատերիալիզմը և բնագիտության փիլիսոփայական պրոբլեմները», «Բուրժուական դադափարախոսության քննադատությունը», «Հայ փիլիսոփայության պատմության հարցերը» և այլն:

Վերը նշված բնագավառներում կատարվող հետազոտություն-

ները նպատարով են կոմունիստական շինարարության պրակտիկ խնդիրների լուծմանը:

Գիտության պատմաբանների միջազգային միության վիցե-պրեզիդենտ Ա. Տ. Գրիգորյանը (Մոսկվա) կոնֆերանսում հանդես եկավ «Գիտության պատմաբանների XI միջազգային կոնգրեսի արդյունքները և բնագիտության ու տեխնիկայի պատմաբանների սովետական ազգային միավորման կոմիտեի միջազգային գիտա-կան կապերը» զեկուցումով: Նա համառոտակի լուսաբանեց գիտու-թյան պատմաբանների միջազգային միության և գիտության պատ-մության միջազգային ակադեմիայի ծագման պատմությունը, նրանց խնդիրներն ու նպատակները:

Ներկայումս գիտության պատմության միության մեջ մտնում են 32 երկրների գիտական հիմնարկներ: Խոսելով 1965 թվականի օգոստոսի 24-ից մինչև 31-ը լեհաստանում կայացած կոնգրեսի արդյունքների մասին, Ա. Տ. Գրիգորյանն ասաց, որ նրա աշխա-տանքներին մասնակցել են 25 երկրների շուրջ 700 գիտնական: Այդ համարյա երկու անգամ ավելի է, քան մասնակցել են ԱՄՆ-ում կայացած Նախընթաց X կոնգրեսին: Գիտության պատմությանը նվիրված միջազգային կոնգրեսների աշխատանքներին առաջին անգամ ԳԴՀ-ից մասնակցեցին շուրջ 30 մարդ: Սովետական պատ-վիրակության կազմի մեջ մտնում էին 15 ազգությունների ներկա-յացուցիչներ (ավելի քան 100 մարդ):

Վերջին տարիներս ընդլայնվել են բնագիտության ու տեխնի-կայի պատմաբանների սովետական ազգային միավորման միջազ-գային գիտական կապերը:

Սովետական ազգային միավորման կոմիտեն հաստատապես այն կարծիքն է արտահայտել, որ Անդրկովկասի գիտնականներն իրենց արժանի տեղը կգրավեն մեր երկրի գիտության ու տեխնի-կայի պատմության զարգացման գործում:

«Ադրբեջանական ՍՍՀ-ում գիտական հետազոտությունների հաջողությունները բնագիտության և տեխնիկայի պատմության բնագավառում» զեկուցումով հանդես եկավ Ի. Ք. էֆենդիևը (Բա-քու): Հանգամանորեն վերլուծելով գիտության ու կուլտուրայի վի-ճակը Ադրբեջանում մինչև սովետական իշխանության հաստատու-մը, նա նշեց, որ միայն սովետական իշխանության օրոք Ադրբեջա-նի աշխատավորությունը հնարավորություն ստացավ բարձրացնե-լու, յուրացնելու և զարգացնելու իր ժողովրդի կուլտուրական ժա-ռանգությունը:

Շնորհիվ կոմունիստական կուսակցության հոգատարության, հանրապետությունը ծածկվել է բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների և գիտա-հետազոտական հիմնարկների լայն ցանցով:

Գիտության պատմության բնագավառի հետազոտությունների լայն թափի վառ վկայություն են հանդիսանում հետևյալ հրատարակված մենագրությունները. «Մաթեմատիկայի զարգացման պատմությունը Ադրբեջանում» (Մ. Զավադով և Ա. Հուսեյինով), «Կենսաբանության պատմությունը Ադրբեջանում» (Մ. Ախունդով), «Բժշկականության պատմությունը Ադրբեջանում» (Ի. Ք. էֆենդիև), «Ժողովրդական կրթության պատմությունը Ադրբեջանում» (Մ. Մեհ-տիզադե), «Աստորոֆիզիկայի պատմությունը Ադրբեջանում» (Մամեդ-Բեյլի) և այլն:

Գիտությունների զարգացման պատմությունն ավելի լուրջ և խոր ուսումնասիրելու նպատակով կազմակերպվել է բնագիտության և տեխնիկայի պատմության գիտական խորհուրդ, որը կոորդինացիայի է ենթարկում այդ բնագավառի աշխատանքները հանրապետությունում:

Վրաստանի բնագիտության և տեխնիկայի պատմաբանների նվաճումների մասին պատմեց Վ. Դ. Պարկաձեն: Նա ասաց, որ Դ. Ֆիսակայայի «Մաթեմատիկայի պատմությունը Վրաստանում» խորագիրը կրող աշխատության մեջ հետաքրքրական տվյալներ են բերվում վրացիների մաթեմատիկական գիտելիքների մասին հնում և միջին դարերում: Արդեն այդ ժամանակ Վրաստանում գոյություն ունեին թվարկության քսանորդական սիստեմ: Նույն աշխատության մեջ պարզաբանվում են ժամանակագրության հետ կապված հարցեր:

Ս. Կ. Խարաձեի գրքում, որը նվիրված է աստղագիտության պատմությանը Վրաստանում, տեղ է գտել VII դարի աստղագիտական մի հին ձեռագիր: Այդ և հետագա հուշարձաններում գործածված է աստղագիտական տերմինների, շաբաթների անուններ և Իոան Զոսիմի օրացույցը (X դար):

Այնուհետև զեկուցողը կանգ առավ Ա. Բուխնիկաշվիլու և Գ. Լուլաձեի ուսումնասիրությունների վրա, որոնք նվիրված են գեոֆիզիկայի պատմությանը:

Ինչպես երևում է նրա բերած տվյալներից, սկսած 1921 թվականից, Վրաստանում գիտության զարգացման բնագավառում արմատական բեկում է կատարվել: Անցյալում հետամնաց գիտությունը պատմական կարճ ժամանակամիջոցում սկսեց բուռն կեր-

պով զարգանալ և մի շարք բնագավառներում հասավ խոշոր հաջողությունների:

Գ. Բ. Պետրոսյանի ղեկուցումը նվիրված էր Հայաստանում բնագիտության և տեխնիկայի պատմության ուսումնասիրության բնագավառում ձեռք բերված հաջողություններին:

Ձեկուցողը հանգամանորեն լուսաբանեց այդ հաջողությունները ֆիզիկա-մաթեմատիկական, քիմիական, կենսաբանական, երկրաբանական, գեոֆիզիկական, բժշկական և գյուղատնտեսական գիտությունների օրինակի վրա: Վերջին տարիներում հանրապետությունում հրատարակվել են մեծ թվով մենագրական աշխատություններ և հին հայկական տեքստեր, այդ թվում հետևյալները. «Ուրվագծեր քիմիայի պատմության՝ Հայաստանում» (Տ. Տ. Ղազանչյան), «Մաթեմատիկական Հայաստանում հին և միջին դարերում» (Գ. Բ. Պետրոսյան), «Կենսաբանական մտքի զարգացումը Հայաստանում հնագույն ժամանակներից մինչև XVIII դարը» (Ա. Գ. Տեյր-Պողոսյան), «Ուրվագծեր դարվինիզմի և կենսաբանական մտքի պատմության XIX—XX դդ. հայ գրականության մեջ» (Ռ. Բ. Գաբրիելյան), «Աստղագիտության պատմությունը հին ժամանակներից մինչև XIX դարը» (Բ. Ե. Թումանյան):

Գիտական մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում հրապարակված հին հայկական գիտական տեքստերը՝ «Եվկլիդեսի երկրաչափությունը» (Գ. Բ. Պետրոսյան, Ա. Գ. Աբրահամյան), «Գրիգորիս — վերլուծություն մարդու բնության և նրա հիվանդությունների. XIII դ.» (Ա. Ս. Կծոյան), «Ա. Շիրակացու լուսնի բոլորակի սեղուաակները» (Ա. Գ. Աբրահամյան):

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ բնագիտության և տեխնիկայի պատմության խորհուրդը 1960 թ. սկսած հրատարակել է «Բնագիտության և տեխնիկայի պատմությունից» խորագրով երեք գիրք: Տպագրության է պատրաստված «Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիան 20 տարում» ժողովածուն: Գյուղատնտեսության և գյուղացիության պատմության հանձնաժողովը 1964 թ. հրատարակել է «Նյութեր Հայաստանի գյուղատնտեսության և գյուղացիության պատմության» գիտական աշխատությունների ժողովածուն:

Բնագիտության և տեխնիկայի պատմության ուսումնասիրությանը զբաղվող հայ գիտնականները վերջին տարիներում ղեկուցումներով սիստեմատիկաբար հանդես են եկել գիտության պատմությանը նվիրված միութենական կոնֆերանսներում և միջազգային կոնգրեսներում: Գիտության պատմությանը նվիրված XI կոնգ-

րեսում, որը 1965 թվականին կայացավ Վարշավայում և Կրակովում, մեր գիտնականները կարգացին վեց զեկուցում:

Սովետական շրջանի գիտության պատմության հարցերի մշակման հետ մեկտեղ հայ գիտնականները շարունակում են անցյալի գիտական ժառանգության համակողմանի և խոր ուսումնասիրությունը:

Կոնֆերանսի մասնակիցները հետաքրքրությամբ լսեցին Ա. Գ. Աբրահամյանի զեկուցումը Մատենադարանի ձեռագրական գանձերի մասին, որտեղ պահպանվում են համաշխարհային նշանակություն ունեցող ունիկոմներ: Զեկուցումը բովանդակում էր V դարի հայ հեղինակների՝ Կորյունի ու հայ պատմագրության հայր Մովսես Խորենացու, Նղիշիի ու Փարպեցու (հայ ժողովրդի ազատագրական շարժման վերաբերյալ), բնագիտության բնագավառի հեղինակների, առանձնապես Անանիա Շիրակացու (VII դ.) ինքնատիպ աշխատությունների տեսությունը, նշվեց, որ վերջինս թողել է հանճարեղ ասույթներ երկրի գնդաձևության, Արեգակի ու Լուսնի խավարման պատճառների, Միր կաթինի մասին և այլն:

Զեկուցման մեջ հիշատակվեցին հին հայկական ձեռագրեր, որոնք հանգիստանում են անտիկ հեղինակների (Զենոն, Թեոն, Հերմես, Նվսիբիոս և ուրիշ.), երկերի թարգմանություններ, որոնց հունարեն բնագրերը չեն հասել մեզ:

Ա. Գ. Աբրահամյանը բնութագրեց նաև առաջավոր Ասիայի միջնադարյան ականավոր հեղինակների երկերը բժշկության, աստղագիտության, մաթեմատիկայի, տոմարագիտության, գեղարվեստական գրականության և այլ գիտությունների վերաբերյալ: Զեկուցման մեջ արտացոլում էր գտել միջնադարյան Հայաստանի կարևորագույն կուլտուրական օջախների, մասնավորապես, Գլաձորի և Կիրիկիայի համալսարանների գործունեությունը, օջախներ, որտեղ ստեղծվում էին ամենաարժեքավոր ձեռագրեր ու անցյալի հայ գիտնականների ինքնատիպ ստեղծագործություններ: Մատենադարանի ամենահարուստ ֆոնդերը հնարավորություն են ընձեռում ընդլայնելու մեր պատկերացումները գիտությունների զարգացման մասին ոչ միայն Հայաստանում, այլև նշանակալի չափով Ադրբեջանում ու Վրաստանում:

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՏՆՆՆԻԿԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ
ՄԵԹՈԴՈԼՈԳԻԱՅԻ ՍԵՎՑԻԱ

Ն. Ի. Ռոզնին (Մոսկվա) գիտության մեջ նոր տեսությունների ծագման պրոբլեմին նվիրված իր զեկուցման մեջ քննության առավ
276

տեսութեան և մտածողութեան եղանակի հարցը։ Նա ասաց, որ մտածողութեան նոր եղանակը, դա աշխարհի նոր ընկալում է։ Մտածողութեան տվյալ եղանակի սահմաններում տեսությունների իրար հաջորդելը, նոր այդ ընկալումների կոնկրետացումն է։ Շոշափվեց նաև վերընթաց տեսությունների էվոլյուցիայի փուլերի, երկընտրանքային տեսության ծագման պայմանների և դրանց միջև տեղի ունեցող պայքարի հարցը։ Հին տեսությունը հիմք և տրամաբանական հետևանք է նոր տեսության առաջացման համար։

Գ. Մ. Դորբովի (Մոսկվա) «Պատմա-տեխնիկական հետազոտությունները և կիրառական» զեկուցման մեջ շոշափվում էր երկու հարց՝

ա) որոնք են բնագիտության և տեխնիկայի պատմության հնարավորությունները կիրառական տեխնիկայի պրոբլեմների մշակմանը մասնակցելու համար,

բ) որոնք են կիրառական տեխնիկայի հնարավորությունները բնագիտության ու տեխնիկայի պատմության՝ որպես գիտության զարգացման համար։

Զեկուցողի կարծիքով, հարցը հանգում է հիմնականում կիրառական տեխնիկայի՝ որպես գիտության ծագման ուսումնասիրությանը, գիտության մյուս բնագավառներում նրա պատմական արժատների բացահայտմանը և հարուստ պատմագրական նյութերի հիման վրա կիրառական տեխնիկայի, որպես պատմության ուսումնասիրությանը՝ մեթոդոլոգիական ասպեկտներով։

Դ. Ի. Գորդենկո (Մոսկվա) զեկուցեց XIX և XX դարերի սահմանագծում տեսական երկրաբանության ճգնաժամի մասին։ 20—30-ական թվականներին անհրաժեշտ էր դարձել արմատապես վերանայել բոլոր հիմնական պատկերացումները ամբողջությամբ առած երկրի ծագման ու զարգացման ուղիների մասին։ XIX դարի կեսերին հասել էր երկրաբանության ճգնաժամի աստիճանական հաղթահարման ժամանակը, շնորհիվ այն հանգամանքի, որ երկրաբանների մի զգալի մասը անցել էր դիալեկտիկական մատերիալիզմի դիրքերը։

Վ. Ա. Բոյարսկին (Մոսկվա) զեկուցեց Ռուսաստանում հանքավայրերի բաց մշակման զարգացման էտապների մասին։ Հեղինակը առանձնացրեց զլխավորն ու առավել բնորոշը յուրաքանչյուր էտապի համար և բացահայտեց լեռնային արտադրության զարգացման ներքին օրինաչափությունները։

Վ. Կ. Չալոյանը (Երևան) իր զեկուցման մեջ լուսաբանեց բնագիտության և փիլիսոփայության փոխհարաբերությունները հին

Հայաստանում: Հայաստանում ֆեոդալական հարաբերությունների հաստատման և նրա մշակույթի ծաղկման ժամանակաշրջանում (IV—V դդ.) փիլիսոփայությունը կարևոր տեղ է գրավում: Այդ մասին է վկայում այն փաստը, որ V դարից սկսած տեղի է ունենում նրա անջատումը բնագիտությունից այնչափ, որ ծագում է փիլիսոփայությունը որպես բնության մասին գիտության մեթոդոլոգիա ընկալելու պրոբլեմը:

Բնագիտության նկատմամբ փիլիսոփայության հարաբերության հարցը դրվել է հայկական ուշ-հելենիստական ուղղության փիլիսոփայության ամենակարկառուն ներկայացուցչի՝ Դավիթ Անհաղթի «Սահմանք իմաստասիրութեան» երկում:

Փիլիսոփայությունն ուսումնասիրում է առարկայի էությունը, վերցնում է նրա ընդհանուր գծերը, հիմնական դրույթները, իսկ արտաքին կողմերը և դրսևորման զանազան մասնավոր ձևերը, նրա պատահական հատկանիշները թողնում է այլ գիտություններին: «Սահմանք իմաստասիրութեան» երկում կարդում ենք՝ «Փիլիսոփայությունը գիտելիք է համընդհանուր գոյի մասին, այն ժամանակ, երբ մյուս արվեստները և գիտելիքները վերաբերում են ոչ ընդհանուրին, այլ եզակի որոշակի գոյերին»: Փիլիսոփայության այսպիսի սահմանման էությունն այն է, որ նա հանդես է գալիս որպես ընդհանրացնող գիտություն, իր քննության շրջանակի մեջ առնելով նաև համընդհանուր կեցությունը:

Եվ այսպես, հին Հայաստանում հաստատում էր գտել այն միտքը, թե փիլիսոփայության համար բնագիտությունը հանդիսանում է ստորադաս այն իմաստով, որ նա նյութ է տալիս ընդհանրացնող և համընդհանուր հասկացությունների համար, որոնք և որոշում են փիլիսոփայության առարկան: Իսկ փիլիսոփայությունը իր հերթին սահմանում է բնագիտության սկզբունքները:

ՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱՅԻ ԵՎ ՄԵԽԱՆԻԿԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՍԵՅՑԻԱ

Այս սեկցիայում լսվել է 8 զեկուցում: Առավել բովանդակալից էին Ա. Պ. Յուշկևիչի (Մոսկվա) զեկուցումը՝ «Օստրոգրադսկու չհրապարակված ձեռագրերի մասին», Ի. Գ. Բաշմակովայի (Մոսկվա) «Բաժանելիության տեսության տարբեր հիմնավորումները և դրանց պատմական ճակատագիրը» և Բ. Ա. Ռոզենֆելդի (Մոսկվա) «Հանրահաշվի և երկրաչափության փոխազդեցությունը մաթեմատիկայի պատմության մեջ» զեկուցումները, որոնցում շոշափված հարցերը հետաքրքրություն են ներկայացնում ոչ միայն գիտության

պատմաբանների համար, այլև հետախուզական աշխատանքով զբաղվող մաթեմատիկոսների համար, քանի որ նրանցում տրված է մաթեմատիկայի որոշ հիմնական հակացուցվածների զարգացման պատմությունը: Ընդհանուր ուշադրություն գրավեց Ս. Վ. Պետրովայի ելույթը, որը նվիրված էր Մոսկվայի համալսարանի պատմաբան-մաթեմատիկոսների աշխատանքներին:

Մ. Ա. Զավադովը և Գ. Ն. Աղաևը (Բաքու) զեկուցեցին Սովետական Ադրբեջանում մաթեմատիկայի ու երկրաչափության զարգացման, ինչպես նաև մաթեմատիկական կրթության կազմակերպման պատմության մասին: Սեկցիան լսեց նաև Մ. Մ. Մանուկյանի (Երևան) «Սողբի տեսության զարգացումը Հայաստանում» և Ա. Բ. Ներսիսյանի (Երևան) «Դիֆերենցիալ հավասարումների և ֆունկցիոնալ անալիզի տեսության զարգացումը Հայաստանում վերջին տասնհինգ տարում» զեկուցումները:

ՖԻԶԻԿԱՅԻ ԵՎ ԱՍՏՂԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿՑԻԱ

Սեկցիայում լսվել է 13 զեկուցում: Վ. Դ. Պարկաձեի (Թբիլիսի) «Խ. Վուլֆ և Թեյմուրազ Բագրատիոնի» և Վ. Դ. Պարկաձեի, Գ. Մ. Լոլաձեի, Ս. Մ. Տորոշելիձեի «Նեմեզի էմեսկին և նրա երկը մարդու բնության մասին» զեկուցումները նվիրված էին միջնադարյան Վրաստանում ընդհանուր-ֆիզիկական աշխարհայացքների զարգացմանը: Այդ թեմային են վերաբերում նաև Ա. Գ. Աբրահամյանի «Ի. Կարնեցու տիեզերագրությունը» և Բ. Ե. Թումանյանի «Հին հայկական աստղագիտական գործիքները» զեկուցումները, որոնք պատկերացում են տալիս ընդհանուր միջնադարյան Անդրկովկասում ֆիզիկայի և աստղագիտության մակարդակի մասին:

«Օսեթիայի յուրօրինակ լեռնային օրացույցը» թեմային էր նվիրված Լ. Զ. Մայստրովի հետաքրքրական հաղորդումը:

Մյուս 8 զեկուցումները վերաբերում էին ֆիզիկայի և աստղագիտության զարգացմանը XX դարում: Բ. Գ. Կուզնեցովը (Մոսկվա) «Հարաբերականության տեսությունը, քվանտային մեխանիկան և գիտական մտածողության ոճը XX դարում» իր զեկուցումը հիմնականում նվիրել էր մակրոսկոպիական ու միկրոսկոպիական օրինաչափություններին՝ հարաբերական տեսության մեջ և քվանտային մեխանիկայում:

Բ. Ի. Սպասսկին և Ի. Ս. Սարանգովը (Մոսկվա) զեկուցեցին «Մոդելի հասկացությունը ֆիզիկայում» թեմայով, Դ. Դ. Իվանեն-

կոն (Մոսկվա) ղեկուցեց կոսմոգոնիայի և աստմային ֆիզիկայի կառուցվածքի անալիզը, ցույց տալով նրա էվոլյուցիան:

Լ. Վ. Միրզոյանը (Երևան) պատմեց կոսմոգոնիայում ծնված այն նոր գաղափարների մասին, որոնք մշակվել են Բյուրականի աստղադիտարանում՝ նոր դասի աստղային սիստեմների— աստրոդասիփյուտների հայտնագործման և բազմակողմանի ուսումնասիրության հիման վրա: Մ. Գ. Ղարիբջանի և Ա. Ց. Ամատունու (Երևան) ղեկուցումը նվիրված էր Հայաստանում տեսական ֆիզիկայի տարբեր բնագավառների զարգացման վերլուծությանը:

Ա. Յ. Կոնոնկովը և Ա. Ն. Օսինովսկին (Մոսկվա) ղեկուցեցին պետական օպտիկական ինստիտուտի հիմնադիր և ղեկավար, ակադեմիկոս Ռոժդեստվենսկու կյանքի ու գործունեության մասին:

Դ. Դ. Գուլոն (Մոսկվա) մանրամասն կանգ առավ պիրոէլեկտրականության գծով Բոգոլավսկու կատարած աշխատանքների վրա: Բոլոր ղեկուցումները լավեցին մեծ ուշադրությամբ և առաջ բերեցին մտքերի աշխույժ փոխանակություն:

ՔԻՄԻԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՍԵՎՑԻԱ

Այս սեկցիայի մասնակիցները լսել են 7 ղեկուցում: «Ալքիմիան և իատրոքիմիան Ռուսաստանում» ղեկուցման մեջ Ն. Ա. Ֆիզուրովսկին (Մոսկվա) ցույց տվեց, որ ալքիմիայի և իատրոքիմիայի լայն տարածումը Մոսկովյան Ռուսիայում XVI—XVII դդ. և քիմիական տեխնիկայի բուռն զարգացումը XVII դ. երկրորդ կեսում ապահովեցին քիմիական գիտելիքների արագ պրոգրեսը Ռուսաստանում XVIII դ.:

Ա. Վ. Աբրահամյանը հաղորդում արեց պատմական Հայաստանի կերամիկական ու ապակյա մի քանի իրերի քիմիական և հանքաբանական բաղադրության մասին, իրեր, որոնք գտնվել են Շենգավիթում (IV—II դդ. մ. թ. ա.), Կարմիր բլուրում (VII դ. մ. թ. ա.), Գառնիում (I—III դդ.) և Դվինում (V—VIII դդ.) կատարված հնագիտական պեղումների ժամանակ:

«Քիմիական գիտության զարգացման պատմությունը Երևանի պետական համալսարանում» ղեկուցման մեջ Հ. Հ. Չալտիկյանը և Վ. Դ. Ազատյանը ցույց տվեցին այն խոշոր գիտա-հետազոտական աշխատանքը, որ համալսարանի քիմիայի ամբիոնը և քիմիական լաբորատորիաները կատարել են հազվագյուտ ու ցրված մետաղների, դիցիանդիամիդի ու լակտոնների, պոլիմերացիոն պրոցես-

ների հեղուկաֆազային քիմիական ռեակցիաների կինետիկայի մեխանիզմի ուսումնասիրության ուղղությամբ:

Իր հաղորդման մեջ Ա. Խ. Հարությունյանը հետաքրքրական տվյալներ բերեց այն մասին, որ միջնադարյան ձեռագրական գրականությունը պարունակում է բուսական և եթերային յուղերի, ինչպես նաև կոսմետիկական ու դեղային միջոցների պատրաստման մեծ քանակությամբ ռեցեպտներ:

«Կատալիզի մասին ուսմունքի զարգացումը». այսպես է կոչվում Վ. Ի. Կուզնեցովի ուսումնասիրությունը, որի մեջ նա կապ է բացահայտել զանազան հիպոթեզների ու տեսությունների միջև և ապա շարադրել կատալիզի բնագավառում տեսական պատկերացումների զարգացման մեջ եղած հիմնական տենդենցները:

Մ. Ե. Աբրամովը (Բաքու) իր ելույթը նվիրեց քիմիայի զարգացման պատմությանը Ադրբեջանում XIX դարում: Բազմաթիվ օրինակներով նա ցույց տվեց ուսականավոր գիտնականների (Մենդելեև, Մարկովնիկով, Բելլշտեյն, Լետնի, Զելինսկի, Գուրվիչ և ուրիշներ) դերը Ադրբեջանի նավթային ու քիմիական արդյունաբերության զարգացման գործում:

Յու. Ս. Մուսաբեկովի (Յարոսլավլ) զեկուցման մեջ արտացոլված էին Վ. Ի. Լենինի դերը երկրի ժողովրդական տնտեսության քիմիացման գործում և նրա ցուցումները Սովետական Ռուսաստանում քիմիական արդյունաբերությունը զարգացնելու մասին:

ԿԵՆՍԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԼՏՄՈՒԹՅԱՆ ՍԵՅՑԱՆ

Կենսաբանության պատմության սեկցիայում լսվել է 11 զեկուցում, այդ թվում 6-ը Ադրբեջանից և 5-ը Հայաստանից:

Այդ բոլոր զեկուցումները վկայում էին, որ Անդրկովկասում փաստական մեծ նյութ է կուտակվել կենսաբանական գիտությունների պատմության վերաբերյալ, հին ժամանակներից սկսած մինչև մեր օրերը:

Կարգացված զեկուցումներից երեքը նվիրված էին ընդհանուր կենսաբանական պրոբլեմներին, իսկ երեքը՝ բուսաբանության հարցերին: Մյուսները վերաբերում էին մարդու և կենդանիների ֆիզիոլոգիային, հելմինտոլոգիային, հիդրոբիոլոգիային, ընդհանուր կենսաբանությանը, սնկաբանությանը և ֆիտոպաթոլոգիային:

Մեծ հետաքրքրություն առաջացրին Ա. Ի. Կարաևի (Բաքու) «Ֆիզիոլոգիայի զարգացումը Ադրբեջանի գիտությունների ակադեմիայում 20 տարում», Ս. Մ. Ասադովի և Մ. Ա. Մուսաևի «Ադր-

բեշանում կենդանաբանության բնագավառում ձեռք բերված նվաճումները», Մ. Ա. Ախունդովի «Ադրբեջանի գիտնականների և XI—XIX դարերի մտածողների աշխատություններում եղած բնագիտական նյութերը» թեմաներով զեկուցումները:

Աշխույժ բանավեճի առիթ հանդիսացան Յա. Ի. Մուլբեշանյանի, Ռ. Ա. Կարապետյանի, Շ. Գ. Ասլանյանի զեկուցումը Հայաստանում միջնադարյան, նախահեղափոխական և սովետական շրջաններում բուսաբանության զարգացման մասին, ինչպես նաև Հայկական ՍՍՀ ԳԱ Սեանի հիդրոբիոլոգիական կայանի հիդրոբիոլոգիական ձկնաբուծական հետազոտությունների պատմության մասին Ա. Գ. Մարկոսյանի զեկուցումը:

Ընդհանուր ուշադրություն գրավեց մորֆոլոգիայի պատմության մեջ օնթոգենեզի էվոլյուցիայի պրոբլեմի վերաբերյալ է. Ն. Միրզոյանի (Մոսկվա) զեկուցումը, ինչպես նաև Մ. Ա. Սուլթանովի (Բաքու) զեկուցումը Արևելքի հին ձեռագրերում հիշատակված դեղաբույսերի մասին:

Անդրադառնալով Հայաստանում ֆիտոպաթոլոգիայի և սնկաբանության պատմության մի քանի հարցերին Դ. Ն. Բաբայանը և Ա. Ա. Բաբայանը (Երևան) շարադրեցին բույսերի հիվանդությունների ու վնասատուների դեմ ուղղված պայքարի գծով կատարվող հետազոտական աշխատանքների զարգացման ընթացքը:

ԵՐԿՐԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՍՆԿՑԻՒ

Սեկցիայի նիստերում կարդացվել է 12 զեկուցում:

«Երկրաբանական գիտությունների պատմության էտապները» թեմային նվիրված զեկուցման մեջ Դ. Ի. Գորդենը (Մոսկվա) շոշափեց երկրաբանության պատմության պերիոդիզացիայի հարցերը: Նա երկրաբանական գիտությունների ամբողջ պատմությունը բաժանում է հասարակական զարգացման տեմպերին համապատասխանող ինը շրջանի:

«Երկրի ներքին կառուցվածքը» զեկուցումով հանդես եկավ Ի. Վ. Բատյուշկովյան (Մոսկվա), որը կանգ առավ երկրի ներքին կառուցվածքի վերաբերյալ պատկերացումների զարգացման հիմնական էտապների և այդ բնագավառում ներկայումս կատարվող հետազոտությունների վրա:

Կ. Ն. Պաֆֆենհոլցը (Երևան) կարդաց շատ հետաքրքիր զեկուցում «Փոքր Կովկասի նախասովետական շրջանի երկրաբանական հետազոտությունների պատմությունը» թեմայով, ցույց տալով, որ

այդ հետազոտութիւնները կատարվել են միմյանց հետ հաջորդաբար կապված էտապներով:

«Վրաստանում կատարված նավթահետախուզական աշխատանքների պատմութիւնը» թեմայով հանդես եկավ Մ. Ֆ. Զվեյալան (Թբիլիսի): Նա մանրամասնորեն շարադրեց հանրապետութիւնում ըստ առանձին էտապների կատարված նավթահետախուզական աշխատանքների պատմութիւնը:

Ս. Վ. Շուխարդինը (Մոսկվա) կոնֆերանսի մասնակիցներին ծանոթացրեց Վ. Վ. Տոմաշևսկու կյանքի և գործունեութեան վերաբերյալ նոր նյութերին:

Հայաստանի մագմատիզմի ուսումնասիրության գործում պետրոգրաֆիական գիտութեան կլասիկների խաղացած դերին էին նվիրված է. Գ. Մալխասյանի և է. Ի. Ռոստոմովայի (Երևան) զեկուցումը: Զեկուցողները ցույց տվեցին, որ Հայաստանում մագմատիզմի դրսևորման ձևերի բազմազանութիւնը գրավեց ոչ միայն Հայաստանի ու Կովկասի երկրաբանների, այլև Սովետական Միութեան և արտասահմանյան երկրների մի շարք խոշոր հետազոտողների ուշադրութիւնը: Հայաստանի մագմատիզմի տարբեր հարցերի առնչությամբ հետազոտութիւններ են կատարել Ֆ. Յու. Լեինսոն-Լեսսինգը, Ա. Ն. Զավարիցկին, Դ. Ս. Բելյանկինը, Պ. Ի. Լերեդեր և ուրիշներ:

Ս. Տ. Տիգրանյանը և Գ. Ե. Միրզոյանը (Երևան) պատմեցին ականավոր երկրաբան Լեոնիդ Աֆանասիևիչ Սպենդիարովի կյանքի ու գործունեութեան մասին:

Մ. Ա. Կաշկալը և Ի. Ռ. Սելիմխանովը (Բաքու) լուսաբանեցին Ադրբեջանում հնագույն ժամանակներում օգտակար հանածոների օգտագործման պատմութեան մի շարք հարցեր: Մանրամասն կանգ առնելով Կովկասում և Եվրոպայում կլայեկի աղբյուրների վերաբերյալ գոյութիւն ունեցող կոնցեպցիաների վրա, նրանք հերքում էին այն պնդումը, որ իբրև թե հին ժամանակներում Կովկասում մշակվում էին կլայեկի հանքավայրեր:

Կ. Ա. Մկրտչյանի և Ս. Մ. Ավագչյանի (Երևան) «Մեծամորի հնագույն լեռնա-մետալուրգիական կառուցվածքը», ինչպես և Ֆ. Ն. Թավաձեի ու Տ. Ն. Սակվարելիձեի (Թբիլիսի) «Պղնձի և նրա միահալվածքի արտադրութիւնը հին Վրաստանում» զեկուցումները նվիրված էին Անդրկովկասի նյութական կուլտուրայի զարգացման հարցերին:

Սեկցիայի մասնակիցները նշեցին, որ համաշխարհային նյու-

թական կուտուրայի հուշարձաններից շատերի հայտնաբերման գործում իրենց համեստ լուման են մտցրել նաև երկրաբանները:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՍԵՂՏԻԱ

Սեկցիայում լսվել է 10 զեկուցում, որոնցից 5-ը նվիրվել է հիդրոգերևութաբանությանը, իսկ մնացածները՝ աշխարհագրական գիտության զարգացման հարցերին: Մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց Ս. Տ. Նրեմյանի (Նրեան) «Հայ քարտեզագրության հնագույն հուշարձանը» թեմայով զեկուցումը: Գիտնականը հանգամանորեն կանգ առավ VII դարի հուշակավոր աշխատության՝ «Աշխարհացույցի» բնութագրման վրա, որի մեջ օգտագործված են Պտղոմեոսի քարտեզները: Զեկուցողը բերեց նաև Հայաստանին, Կովկասին և Մերձավոր Արևելքին վերաբերող նոր տվյալներ:

«Աշխարհագրական գիտությունների զարգացման հիմնական ուղղությունները Հայաստանում» իր զեկուցման մեջ Ա. Բ. Բաղդասարյանը գիտության այդ ճյուղի զարգացման էտապները կապեց հունրապետության ժողովրդական տնտեսության մակարդակի, խնդիրների և պահանջների հետ:

Վրաստանում սինօպտիկական օդերևութաբանության պատմության համառոտ տեսությունը տվեց Կ. Ի. Պապինաշվիլին (Թբիլիսի): Նա նշեց, որ կատարված հետազոտությունների հիման վրա պարզված են մթնոլորտային բարդ պրոցեսների մեխանիզմները և մշակված են եղանակների այնպիսի կարևոր երևույթների կարճաժամկետ և երկարաժամկետ կանխորոշման մեթոդներ, ինչպես են երաշտը, փոթորիկները, ամպրոպները, կարկուտը, ձնատարափները, սառցակեղևը, սելավները, ջրհեղեղները և այլն:

Ի. Ա. Ֆեդոսեևը (Մոսկվա) «Բնության մեջ ջրի շրջապտույտի վերաբերյալ պատկերացումների զարգացումը» զեկուցման մեջ ցույց տվեց հայացքների էվոլյուցիան այդ հարցում: Վերջին հաշվով, ասաց նա, գիտական միտքը կարողացավ ճիշտ պատկերացում կազմել երկրի վրա ջրի շրջապտույտի մասին, այսինքն պարզել նրա սխեման և տալ նրա քանակական բնութագրերը:

Մ. Մ. Խաչատրյանը (Նրեան) զեկուցեց կիսազնոքերի հայերեն առաջին տպագիր քարտեզի մասին, որը հայտնի աշխարհագրագետ Ղուկաս Վանանդեցու կողմից 1696 թվականին հրատարակվել է Ամստերդամում:

Գ. Մ. Լոլաձեն (Թբիլիսի) հանդես եկավ երկու զեկուցումով: Նախ նա լուսաբանեց 1836 թվականին Թիֆլիսում անդրկովկաս-

յան առաջին մագնիսա-օդերևութաբանական դիտարանի ստեղծման պատմությունը և Շոթա Ռուսթավելու «Վագրենավորը» պոեմի իր ուսումնասիրության մասին՝ նրանում պարունակվող օդերևութաբանական ու կլիմայագիտական տարրերի տեսանկյունով:

Ս. Վ. Շահինյանը (Երևան) պատմեց Հայկական ՍՍՀ հիդրո-օդերևութաբանական ծառայության վարչության գործունեության և ժողովրդական տնտեսության հետ նրա կապի մասին:

Հնագույն ժամանակներից մինչև XV դարը Հայաստանում կատարված աշխարհագրական հետազոտությունների մասին զեկուցեց Գ. Ս. Աբրահամյանը (Երևան), որը մանրամասն լուսաբանեց ասորական և ուրարտական սեպագիր արձանագրություններից Քսենոֆոնի, Ստրաբոնի, Պտղոմեոսի, հին դարերի հայ պատմագիրների ու աշխարհագրագետների, արաբական հեղինակների և արևմտաեվրոպական ճանապարհորդների աշխատություններից վերցված տվյալները Հայաստանի մասին:

Հայաստանի XVIII դարի աշխարհագրության մեջ հիմնական դադափարների և ուղղությունների վերլուծությանը նվիրեց իր ելույթը Ա. Ա. Ասլանյանը (Երևան), որը բնութագրեց աշխարհագրական, քաղաքական և ընդհանուր երկրագիտական ուղղությունները և նրանցում պարունակվող մոտիվները, որոնք առանձնապես վառ կերպով են արտահայտված Ղուկաս Ինճիճյանի և Ստեփանոս Ազոնցի աշխատություններում:

ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՍԵԿՑԻԱ

Սեկցիան լսել է 9 զեկուցում: Դ. Մ. Մշվենիերաձեն (Թբիլիսի) հանդես եկավ «Շինարարական գործը Շոթա Ռուսթավելու դարաշրջանում» թեմային նվիրված զեկուցումով, ցույց տալով, որ կառուցելու հնագույն մեթոդները իրենց նշանակությունը չեն կորցրել նաև արդի պայմաններում:

Գ. Ի. Տեր-Ստեփանյանը և Հ. Ն. Տեր-Ստեփանյանը (Երևան) «Հին Հայաստանում հիմնատակերի և թունելների շինարարության պատմության շուրջը» զեկուցման մեջ բնութագրեցին պատմական Հայաստանի տերիտորիայի վրա ճարտարապետական և ինժեներային բարդ կառույցների շինարարությունը, ցույց տվեցին, թե ինչպես շինարարները կարողանում էին կառույցները հարմարեցնել վայրի տեղագրական, երկրաբանական և հիդրոերկրաբանական առանձնահատկություններին:

Ս. Մ. Կուլիևը և Յու. Վ. Սադիխովը (Բաքու) շոշափեցին Ադր-

բեջանում հորատանցքեր փորելու տեխնիկայի զարգացման պատմության հետ կապված որոշ հարցեր: Ռ. Կ. Նազարովը և Ի. Պ. Կուլիևը (Բաքու) իրենց զեկուցման մեջ կանգ առան Ադրբեջանում ծովային նավթահանքերի մշակման տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի զարգացման վրա:

Դ. Մ. Միրիզադեն (Բաքու) մանրամասնորեն լուսաբանեց Ադրբեջանում նավթահանման մեքենայացման ու ավտոմատացման գործի զարգացման պատմությունը և դրա հետ մեկտեղ ցույց տվեց Ադրբեջանի գիտնականների առաջատար դերը ծովային նավթահանքերի ստեղծման գործում:

Մ. Ա. Զորգուլաշվիլու (Թբիլիսի) «Վրաստանում տրանսպորտի զարգացման պատմությունից» զեկուցման մեջ հիմնական ուշադրությունը նվիրվեց երկաթուղային շինարարության պատմությանը:

Վ. Ռ. Տոգոնիձեն լուսաբանեց Ռուսական տեխնիկական ընկերության կուլկասյան բաժանմունքի գործունեությունը՝ ուղղված տեխնիկական գիտելիքների զարգացման և արհեստավորական ուսումնարանների ստեղծման նպատակին:

Վ. Ն. Սոկոլսկին (Մոսկվա) հանգամանորեն կանգ առավ կոսմոնավտիկայի տեսության ու պրակտիկայի զարգացման գործում ուսու գիտնականների դերի վրա:

Հ. Տ. Ադոնցի «Հայաստանի էներգետիկայի բնագավառում գիտական հետազոտությունների զարգացման պատմության շուրջը» զեկուցման մեջ լուսաբանվեցին գլխավորապես այն հարցերը, որոնք կապված են Սևանա լճի ջրերի օգտագործման պրոբլեմի, ինչպես նաև էներգետիկայի նորագույն ուղղությունների զարգացման հետ, մասնավորապես, ժամանակակից բարդ էներգոսիստեմների ռեժիմների օպտիմիզացիայի և ղեկավարման նպատակների համար կիրառելի կիրառման հետ:

ԲՇԵԿՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՍԵԿՑԻԱ

Սեկցիայում կարդացվել է 8 զեկուցում:

Բ. Դ. Պետրովը (Մոսկվա) իր զեկուցման մեջ կանգ առավ բժշկության պատմության գծով տարվող աշխատանքների արդյունքների և հերթական խնդիրների վրա: Զեկուցման մեջ շոշափված հարցերը սերտորեն շաղկապվում էին Հայաստանի բժշկության պատմաբանների աշխատանքների հետ: Լ. Ա. Հարությունյանը (Երևան) իր ելույթը նվիրեց միջնադարյան Հայաստանի բնակավայրերի ջրամատակարարման պատմությանը: Վերլուծության են-

թարկելով հայկական միջնադարյան քաղաքների պեղումներից ստացված նյութերը, զեկուցողը ներկայացրեց նրանց շրամատակարարման ամբողջական պատկերը:

Ռ. Բ. Զավադովի (Բաքու) զեկուցումը նվիրված էր «Բաքու քաղաքի սանիտարական կազմակերպության պատմությունը Աղբրեջանում սովետական իշխանության հաստատումից առաջ և հետո» թեմային:

Ի. Ս. Տաբազարին (Թբիլիսի) ցույց տվեց ղեղագիտության և ղեղատնային գործի զարգացման էտապները և հեռանկարները վրաստանում սովետական իշխանության հաստատումից առաջ:

Զեկուցողը բնութագրեց երեք հիմնական էտապ: Դրանցից առաջինն ընդգրկում է հնագույն ժամանակներից մինչև մեր թվարկության V դարն ընկած ժամանակաշրջանը: Երկրորդ էտապը տևել է VI մինչև XIX դ., երրորդը՝ XIX դ. երկրորդ կեսից մինչև 1921 թվականը:

Ս. Կ. Բիզյուլյավիչուսի (Վիլնյուս) զեկուցումը նվիրված էր «Բժշկության վիճակը Վիլնյուսի համալսարանում 1781-ից մինչև 1842 թթ.» թեմային: Բժշկական կադրերի պատրաստման և բժշկագիտության զարգացման բնագավառում Վիլնյուսի համալսարանի դերը, զեկուցողի կարծիքով, արդեն այն ժամանակ դուրս էր գալիս Լիտվայի սահմաններից շատ հեռու:

Ա. Ա. Լալայանը (Երևան) պատմեց ռուս-հայկական բժշկական կապերի մասին: Զեկուցողը պատմական կոնկրետ տվյալների հիման վրա ցույց տվեց Հայաստանի առողջապահության նկատմամբ եղած երկակի վերաբերմունքը նախահեղափոխական շրջանում: Մինչդեռ ռուս առաջավոր բժիշկները հսկայական հոգատարություն էին ցուցաբերում Հայաստանի բնակչության բժշկական սպասարկման գործը կազմակերպելու ուղղությամբ, պաշտոնական իշխանությունները լիակատար անտարբերություն էին ցուցաբերում այդ հարցում:

Տ. Կ. Կադիրովայի (Բաքու զեկուցումը նվիրված էր «Նյարդաբանական գիտության զարգացման էտապները Աղբրեջանում» թեմային: Զեկուցողը ընդգծեց այն խոշոր հաջողությունները, որ ունեցել է գիտության այդ ճյուղը հանրապետությունում:

Ն. Գ. Կուլարին (Բաքու) մանրամասն բնութագրեց Միրզա Մուհամմեդ իբն Աբդու-Ս-Սաբուր Տաբրիզի Գոբուլիին որպես XIX դարի Իրանական Աղբրեջանի բժշկական գիտության ականավոր ներկայացուցչի, Իրանում գիտական բժշկության հիմնադրի գործունեությունը:

Գյուղատնտեսական գիտությունների պատմության սեկցիայի նիստերում լսվել է 11 ղեկուցում:

Գ. Ա. Աղախանյանը (Երևան) իր ղեկուցումը նվիրեց Հայաստանում իռիգացիոն սիստեմի շինարարության պատմությանը հնագույն ժամանակներից մինչև XIX դարը: Զեկուցողը նկարագրեց շատ հնում ստեղծված խոշոր իռիգացիոն կառուցվածքները և այն ժամանակ կիրառված տեխնիկական միջոցները:

Յ. Ա. Մելիքովը (Բաքու) մանրամասն շարադրեց Ադրբեջանում անասնաբուժության զարգացման հիմնական էտապները՝ զոոտեխնիկական գիտության կիրառման հիմքի վրա: Դրա հետ մեկտեղ նա նշեց, որ կենդանաբուժության բնագավառում գիտական կադրեր պատրաստելու և համապատասխան ուսումնական հաստատություններ ստեղծելու գործում Ադրբեջանին մեծ օգնություն են ցույց տվել Հայաստանի ու Վրաստանի գիտնականները ինչպես նաև ռուս գիտնականները:

Մ. Կ. Դանիևի և Բ. Գ. Իբրագիմովի (Բաքու) ղեկուցումը նվիրված էր անասնաբուժության գործի զարգացման պատմությանը Ադրբեջանում: Զեկուցման մեջ լուսաբանվեցին հիմնական ուղենիշերը գյուղատնտեսական կենդանիների զանազան հիվանդությունների դեմ մղվող պայքարում:

Խ. Պ. Միրիմանյանը (Երևան) իր ղեկուցման մեջ լուսաբանեց հողագիտության զարգացման հիմնական էտապները Հայաստանում, Ստրաբոնի, Հերոդոտի, Քսենոֆոնի ժամանակներից սկսած, ընդհուպ մինչև սովետական շրջանը, ընդամին առանձնացնելով այդ գիտության զարգացման երեք օրինաչափ շրջան՝ մինչդրուհանդերձ, դոկուլակյան և սովետական:

Ն. Ս. Աբուսալիմովը (Բաքու) իր ղեկուցման մեջ լուսաբանեց անասնաբուժական նախակենդանաբանության և հնագիտության զարգացման ուղիները Ադրբեջանում մինչև սովետական իշխանության հաստատումը:

«Մետաքսագործությունը և մետաքսամշակումը միջնադարյան Հայաստանում» թեմայով ղեկուցեց Վ. Ա. Դարյանը (Երևան), որը բազմաթիվ գրական տվյալների հիման վրա բացահայտեց այդ ճյուղի զարգացման հիմնական էտապները Հայաստանում:

Ա. Մ. Կոթոլյանը (Երևան) պատմեց Հայաստանում մեղվաբուժության սկզբնավորման և նրա զարգացման հեռանկարների մասին:

Գ. Խ. Աղաջանյանի ղեկուցումը նվիրված էր Սովետական Հայաստանում գյուղատնտեսական գիտությունների:

Դ. Մ. Հուսեյնյանը (Բաքու) իր ղեկուցման մեջ լուսաբանեց ագրոքիմիական գիտության արդի վիճակը Սովետական Ադրբեյջանում:

Ա. Ի. Խրիմյանը (Նրևան) հանգամանորեն կանգ առավ բուսական հումքի մշակման հւրցների վրա: Մասնավորապես ղեղաբույսերի, էֆիրայուղային և այլ բույսերի մշակման հարցերին:

Կոնֆերանսի բոլոր մասնակիցները ակտիվ մասնակցություն ունեցան Կոնֆերանսի աշխատանքներին: Սեկցիաներում ծավալված դիսկուսիաները և աշխույժ մտքերի փոխանակությունը ապացուցեցին այն հանգամանքը, որ ղեկուցողները եկել էին կոնֆերանս լավ նախապատրաստված: Նրանց կուրդացած բովանդակալից ղեկուցումները հենց սկզբից հետաքրքրություն առաջացրին գիտական լայն հասարակության մեջ: Այդ էր պատճառը, որ ղեկուցումների ժամանակ բազմամարդ էին դահլիճները:

Կոնֆերանսը ընդունեց ծավալուն որոշում, որտեղ անդրադարձավ մի շարք կարևոր խնդիրների վրա:

Գիտության պատմաբանների միջև հետազոտությունների մրշտական կապ ստեղծելու, ինչպես նաև այդ գծով աշխատանքները կոորդինացնելու նպատակով, կոնֆերանսը անհրաժեշտ համարեց վրաստանում, Ադրբեյջանում և Հայաստանում հերթականորեն հրավիրել անդրկովկասյան կոնֆերանսներ:

Խորհուրդ տրվեց բնագիտության և տեխնիկայի պատմության խորհուրդներին պատրաստել և 1967 թ. հրատարակել բնագիտության և տեխնիկայի պատմության վերաբերյալ աշխատանքներ՝ նվիրված Հոկտեմբերյան հեղափոխության 50 ամյակին:

Սովետական Միության գիտության պատմաբանների աշխատանքները միավորելու նպատակով, հարց դրվեց ստեղծել պարբերական հանդես՝ գիտության պատմության հարցերը լուսաբանելու համար:

Կոնֆերանսը հարց դրեց բարձրագույն և միջնակարգ մասնագիտական կրթության մինիստրության առաջ, «Գիտության պատմությունը» որպես պարտադիր առարկա մտցնել բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսման պլաններում:

Կոնֆերանսի հիմնական նպատակն էր ի մի բերել բնագիտության և տեխնիկայի պատմության գծով տարվող աշխատանքները Անդրկովկասի երեք հանրապետություններում, փոխադարձ կոնտակտ ստեղծելու Անդրկովկասի պատմաբանների միջև ինչպես և

քնադատության և տեխնիկայի պատմության տարրեր ճյուղերի
ներկայացուցիչների միջև:

Մեր կարծիքով այս խնդիրները կարելի է համարել կատարված:

А. Ш. МНАЦАКАНЯН

ПЕРВАЯ ЗАКАВКАЗСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ИСТОРИИ НАУКИ

Резюме

В октябре 1965 г. в Ереване проходила Первая Закавказская конференция по истории науки. Кроме ученых закавказских республик, в ней приняли участие также представители научных учреждений Москвы, Ленинграда, Киева и других городов Союза, а всего—более 300 ученых.

На конференции работали 10 секций (по методологии истории естествознания и техники, по истории математики и механики, физики и астрономии, химии, биологии, геологии, географии, техники, медицины и сельскохозяйственных наук), было прочитано 104 доклада, в том числе 8 на пленарных заседаниях.

В своем вступительном слове президент Академии наук Армянской ССР академик В. А. Амбарцумян подчеркнул роль и значение истории науки. «Наша академия, сказал он, всегда, придавала большое значение изучению истории науки. Мы уверены, что нынешняя конференция будет способствовать дальнейшему развитию этой важной отрасли знаний».

Президент Международной академии истории науки проф. А. П. Юшкевич, касаясь достижений закавказских республик в области истории науки, отметил, что ученые Армении, Грузии и Азербайджана не раз успешно выступали на всесоюзных и международных форумах по истории науки.

На пленарном заседании с докладом на тему «Эмпирическое и теоретическое в разработке истории науки» выступил член-корреспондент (ныне академик) АН СССР Б. М. Кедров (Москва). Он остановился на перспективах дальнейшего развития науки и в связи с этим определил основные задачи ученых, работающих в области истории науки. «Необ-

ходимо,—говорил он,—чтобы наши историки от прежнего положения «лицом к прошлому» осуществили поворот к настоящему и будущему, как закономерному продолжению прошлого».

Далее конференция заслушала доклад вице-президента АН Азербайджанской ССР М. А. Топчибашева «Развитие науки за 20 лет деятельности АН Азербайджанской ССР» и вице-президента АН Армянской ССР М. Г. Нерсисяна—«Вклад ученых Армении в советскую науку». Докладчики подробно рассказали о деятельности научных учреждений Академии наук Азербайджанской ССР и Армянской ССР, указали важнейшие проблемы, над которыми работают азербайджанские и армянские ученые.

Вице-президент Международного Союза историков науки проф. А. Т. Григорян выступил с докладом «Итоги XI Международного конгресса историков науки и международные научные связи Советского национального объединения историков естествознания и техники». Наряду с другими вопросами докладчик вкратце осветил историю возникновения Международного Союза историков науки и Международной Академии истории науки.

Конференция заслушала доклады профессоров И. К. Эфендиева (Баку), В. Д. Паркадзе (Тбилиси), Г. Б. Петросяна (Ереван). Докладчики подробно проанализировали успехи научных исследований в области истории естествознания и техники в Азербайджане, Грузии и Армении.

Большой интерес вызвал доклад проф. А. Г. Абрамяна о рукописных сокровищах Матенадарана—хранилища ценнейших уникалов мирового значения.

Содержательные дискуссии и оживленный обмен мнениями развернулся на секциях.

В статье кратко излагается содержание докладов, прочитанных на секциях конференций.

В принятом решении конференция признала необходимым обеспечить постоянный контакт и координацию работ историков науки закавказских республик.

Конференция рекомендовала научным советам по истории естествознания и техники АН Закавказских республик подготовить и опубликовать в 1967 г. труды по истории науки

и техники, посвященные 50-летию Октябрьской революции, а также материалы данной конференции.

Конференция поставила вопрос об издании периодического печатного органа по истории науки, призванного объединить всех советских историков науки и техники.

Конференция поставила вопрос перед Министерством высшего и среднего специального образования о включении в учебный план вузов курс истории в качестве обязательного предмета.

Основной задачей конференции было установление взаимных контактов между историками трех закавказских республик, между ними и историками науки, работающими в других союзных республиках, а также между представителями различных отраслей истории и техники.